

TANITIM

TÜRKÇEDE ÖBEKLER

Bahar ERİŞ KARAOĞLAN

*Arş. Gör. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bahareris(at)comu.edu.tr*

Türkçede Öbekler, Hürriyet Gökdayı tarafından öbekleri betimlemek, açıklamak, adlandırmak ve sınıflandırmak amacıyla hazırlanmış, 2018 yılının Nisan ayında Kriter Yayınevi tarafından basılmış monografik bir çalışmadır. Çalışma 8 bölümden, kaynaklar ve terim dizini ile birlikte toplamda 192 sayfadan oluşmaktadır.

Gökdayı, çalışmasının Giriş bölümü olan 1. bölümde, söz diziminin cümleyi çağrıştırdığını ve cümleyi oluşturan sözcükten büyük cümleden küçük birimlerin öbek olduğunu ifade etmektedir. Bunun yanı sıra öbek terimi üzerinde durmakta ve bir araya gelme, bir arada bulunma, birlikte olma kavramlarını ifade ettiği için söz dizimi çalışmalarında da kullanıldığını vurgulamaktadır. Ardından cümlenin yapısı ve dil bilimsel yapı üzerinde duran Gökdayı, öbek yapısı ve cümlelerin anlamının etkileşiminden söz etmekte ve öbeklerle ilgili yapılan çalışmalarda kargaşa ve tutarsızlıklardan da kısaca bahsetmektedir. Bu tutarsızlık ve kargaşanın, dil yapılanmasının zihnin özelliklerinin evrensel yansımaları olduğunu düşünen Chomsky'nin Evrensel Dil Bilgisi'nde öngördüğü bakış açısıyla giderilebileceğini düşünmektedir. Ayrıca bu bakış açısıyla öbekleri daha sistemli, basit ve yalın bir şekilde anlatmayı hedeflemektedir.

2. bölüm Sözdizimi Alanyazınında Öbekler başlığını taşımakta ve bu bölümde Türkçede öbeklerle ilgili geniş bir literatür taraması yer almaktadır. Literatür taraması terimler, tanımlar, öbeklerin oluşumu, öbeklerin özellikleri, öbeklerin adlandırılmaları, öbeklerin sınıflandırılmaları başlıklarıyla okuyucuya sunulmaktadır. Bunun sonucunda toplam 26 tür öbek sayılan çalışmada alt türlerle birlikte öbeklerin sayısının 53'e yükseldiği ifade edilmektedir.

3. bölüm Tartışma ve Değerlendirme başlığı-

nı taşımaktadır ve giriş, terimlerin değerlendirilmesi, tanımların değerlendirilmesi, öbeklerin özelliklerinin, öbeklerin oluşumunun, öbeklerin adlandırılmalarının, öbeklerin sınıflandırılmalarının değerlendirilmesi ve sonuç olarak 8 ana başlıkta konu irdelenmektedir. Öbeklerin sınıflandırılmalarının değerlendirilmesi ana başlığı kendi içinde öbeklerin sayısı, öbekleri sınıflandırma yöntemleri, öbek türleri olarak alt başlıklarla açıklanmaktadır.

Ayrıca öbek türleri alt başlığı da yine alt başlıklara ayrılmış ve literatürde *ad tamlaması*, *iyelik grubu*, *sıfat tamlaması*, *birle ik isim*, *birle ik fiil*, *tekrar grubu*, *aitlik grubu*, *edat grubu*, *unvan grubu*, *sayı grubu*, *ünlem grubu*, *ba lama grubu*, *isim-fiil grubu*, *zarf-fiil grubu*, *zarf grubu*, *Farsça birle ik isim*, *Farsça birle ik sıfat*, *kısaltma grupları*, *saplama öbe i*, *deyim öbe i*, *iktibas öbe i*, *peki tirme edatı öbe i*, *art öbe i*, *iki durumlu öbek*, *sıfat yapım ekli öbek* olarak sayılan bu öbek türlerine detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Bölümün sonucunda ise Gökdayı, çalışmasının asıl hedefi olan öbek türleri ve öbek tanımı konusundaki tutarsızlıkları doğrulamakta ve gerekçelerini sıralamaktadır.

4. bölüm Kuramsal Çerçeve başlığını taşımakta ve giriş, kuramsal çerçeve ve sonuç olmak üzere üç ana başlık ile sunulmaktadır. Gökdayı, öbeklerin

adlandırılmasındaki tutarsızlıkları giderebilecek olanın dil ile zihin arasındaki ilişkiyi, dilin işleyişini, yapısını, betimlenmesini süreç temelli, kademeli bir şekilde ele alan Chomsky'nin 1950'lerde ortaya koyduğu Evrensel Dil Bilgisi olduğunu ifade etmektedir. Bu çözüm yolu ile çalışmasını şekillendiren Gökdayı, öncelikle Evrensel Dil Bilgisi'nin temel kabullerini derli toplu bir şekilde sıralamakta, ardından öbek yapı kuralları ve sözcük türleri konularını açıklamaktadır. Ayrıca çalışmada Evrensel Dil Bilgisi bakış açısında kullanılan öbek belirticisi, kurucu yapı, adlandırma, çizgisel düzen, dizim ağacı terimleri ve kavramları, öbek yapıların gösteriminde kullanılan dizim ağacı ve parantezleme sistemi de örneklerle betimlenmektedir. Evrensel Dil Bilgisi'nin ilk aşamalarında bütünden parçaya doğru ya da yukarıdan aşağıya doğru ağaç çizme yöntemi kullanılır. Gökdayı da yöntem olarak bunu kullanmakta ve cümle>öbek> sözlüksel birim şeklinde dizim ağaçlarını oluşturmaktadır. Dizim ağacını oluşturan ögeler için Evrensel Dil Bilgisi'nin terminolojisinde yer alan anne budak, kız kardeş budak terimleri, söz dizimsel ilişkileri ve hiyerarşiyi göstermek için kullanılmaktadır.

Bu bölümde daha sonra Evrensel Dil Bilgisi'nin İlkeler ve Değiştirgenler Kuramı açıklanmakta, dilin evrensel özelliklerinin yanında dile özgü özelliklerinin de olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca cümlelerin kabul edilebilir olması ve dil bilgisel olması konusu örneklerle açıklanmakta ve cümlenin temel biriminin öbek olduğu görüşü Evrensel Dil Bilgisi'ne uygun olarak kabul edilmektedir. Gökdayı'nın öbek tanımı, iç merkezlilik üzerine kuruludur ve öbeği yöneten öge baştır. Başın sözcük türü, öbeğin kategorisini de belirlemektedir. Ayrıca başın sözlüksel olması sözlüksel öbek oluşmasına, işlevsel olması ise işlevsel öbek oluşmasını sağlamaktadır. Baş, sözlüksel ve işlevsel öbek terimleri öbeklerin adlandırılmalarındaki kargaşayı ortadan kaldıran önemli kavramlardır. Bu konuları da Gökdayı, örneklerle birlikte yalın bir biçimde ifade etmektedir.

5. bölüm Türkçede Öbekleri Yeniden Düşünmek başlığını taşımakta, giriş, terim ve tanım, öbeklerin oluşumu, öbeklerin adlandırılması ve sınıflandırması ve sonuç alt başlıklarından oluşmaktadır. Terim ve ta-

nım başlığında öbeğin geçicilik, bütünlük, dil bilgisel bir işlevi yerine getirme özellikleri taşıması gerektiği vurgulanmaktadır. Öbeklerin oluşumu başlığında, asıl öge+yardımcı öge, yardımcı öge + asıl öge, asıl öge+ asıl öge, asıl öge+ek+asıl öge dizim biçimlerinde, öbekte asıl ögenin yerinin değişmesinin tutarsızlıklara sebep olduğu üzerinde durulmaktadır. Gökdayı, bu problemin Evrensel Dilbilgisi'ne göre her öbeğin başının (asıl öge) olduğu ilkesi ve değiştiren olan başın yerinin Türkçede sonda olduğu bilgisi ile çözüleceğini vurgulamaktadır. Bu önerisini, başın sözcük türüne göre belirlenen ad öbeği, ilgeç öbeği, sıfat öbeği, zarf öbeği ve eylem öbeği kategorilerine örnekler vererek desteklemektedir. Öbeklerin adlandırılması ve sınıflandırılması başlığında genel dilbilgisine göre adlandırma ve sınıflandırmalarda kullanılan işlevsel, anlamsal ve yapısal yöntemlerin kargaşasına değinen Gökdayı, bu başlıkta da öbekteki başın sözcük türünün öbeğin kategorisini belirlendiğine işaret etmekte ve Türkçede ad, sıfat, ilgeç, zarf ve eylemin öbeğin başı olabileceğini ifade etmektedir.

6. bölüm Öbeklerin Özellikleri başlığını ve giriş, anlam, yapı, dizim, işlev, sonuç alt başlıklarını taşımaktadır. Anlam başlığı altında sözcükler arasındaki anlam ilişkileri iyelik, niteleme, belirtme, derecelendirme, rol yükleme ve tamamlama alt başlıkları ile açıklanmaktadır. Yapı başlığında dilin yapısının ne anlama geldiğini detaylı bir biçimde anlatan Gökdayı, iki sözcükten ya da tek sözcükten oluşan birimlerin yapısal açıdan öbek oluşturup oluşturamayacağını tespit etmenin 5 yolunu sıralamakta ve her birini destekleyen örnekler verip örnekleri hem parantezleme hem de söz dizimi ağacında göstererek açıklamalarda bulunmaktadır. Dizim başlığı altında ise dizim ve dizimsellik tanımı yapılmakta ve ardışık dizilme şartı açıklanıp dizimsellik örnek cümlelerle açıklanmaktadır. Ayrıca çalışmanın sonunda hangi sözcüklerle hangi sözcüklerin birleşerek öbek oluşturabileceği yani sözcüklerin dağılımını gösteren on beş formül sıralanmaktadır. İşlev başlığı altında işlevin tanımı yapılmakta, öbek ve cümlenin ögesinin işlevlerinin örtüşmesi gerektiği detaylı bir şekilde örnek verilerek anlatılmaktadır.

7. bölüm Türkçede Öbek Türleri başlığını ve gi-

riş, Türkçede öbekler, alanyazındaki öbeklerin yeniden değerlendirilmesi, geleneksel yöntemle çözümlenen bazı öbeklerin dizim ağacıyla gösterilmesi ve sonuç alt başlıklarını taşımaktadır. Türkçede öbekler başlığında, beş alt başlık daha bulunmaktadır. Bunlar ad öbeği, sıfat öbeği, zarf öbeği, ilgeç öbeği ve eylem öbeğidir. Burada Gökdayı, öbek türlerinde baş sözcüğün türüne göre bir sınıflandırma yapmakta ve her öbek türü için mümkün olan yapıların bir listesini bize sunmakta ve genel dil bilgisi çalışmalardan farklı olarak yardımcı ögesi sıfat olan öbeklere ad öbekleri başlığı altında yer vermektedir. Fakat Gökdayı'nın dördüncü bölümde bahsettiği işlevsel öbekler, yani öbek başı bağlı biçim birim olan öbekler için farklı bir adlandırma yoluna gitmediği görülmektedir. Baş sözcükte iyelik biçim birimini taşıyan öbek ile baş sözcüğü herhangi bir bağlı biçim birim taşımayan öbek, aynı şekilde ad öbeği olarak adlandırılmakta başın ayırıcı işlevsel özelliği göz ardı edilmektedir. Gökdayı, bu durumun konuyu karmaşıklıklaştırmaya ihtimaline karşılık bu yolu seçmiş olabilir. Alanyazındaki öbeklerin yeniden değerlendirilmesi başlığında, literatür taraması esnasında tespit edilen 26 tür öbek tek tek ele alınıp değerlendirilmektedir. Buna göre sayılan öbek türlerinden hangilerinin öbek olamayacağı ve hangilerinin Evrensel Dil Bilgisi'ne göre sayılan beş öbek türünden biri olabileceği açıklanmaktadır. Bu başlık altında bir de genel dilbilgisi ve Evrensel Dilbilgisi'ne göre öbek adlandırılmaları karşılaştırmalı olarak tablo ile sunulmuştur. Geleneksel yöntemle çözümlenen bazı öbeklerin dizim ağacıyla gösterilmesi başlığında söz konusu beş öbek türü söz dizimi kitaplarından seçilmiş örneklerle açıklanmaktadır. Gökdayı, cümledeki söz dizimsel işlevlerle öbek türlerinin örtüşmesi gerektiğini savunduğundan burada verdiği örnek cümleleri ögelerine ayırmakta ve sözcüklerin türlerini ve aldıkları bağlı biçim birimlerin türlerini de tek tek açıklamaktadır. Bu şekilde bileşenlerine ayırdığı cümlelerin son olarak da dizim ağacını çizmektedir. Dizim ağacı çizdiği cümlelerde T (tümce), AÖ (ad öbeği) ve EÖ (eylem öbeği) olarak birincil kurucularına ayrılmakta ve eyleme gelen zaman, şahıs biçim birimleri ile ada gelen ek eylem ayrı bir işlevsel başta gösterilmemektedir. Eylem ve çekimli biçimi E (eylem) adlandırması, ek eylem EE adlandırması ile temsil edil-

mektedir.

Son olarak 8. bölüm Sonuç başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Gökdayı, alanyazında öbek adlandırmaları ve öbek olma ölçütleri ile ilgili kargaşanın varlığı üzerine çalışmasını yaptığını ve vardığı sonuçları sıralamaktadır. Ayrıca yüzeysel olarak bahsettiği birleşik konusunun da başka çalışmaların konusu olabileceğini belirterek çalışmasına son vermektedir. Ardından gelen kaynaklar bölümü beş sayfadan ve kavram dizini de üç sayfadan oluşmaktadır.

Genel olarak Türkçede Öbekler adlı çalışma, söz dizimi çalışmaları içerisinde sözcüğün kategorisine ve baş ada göre önerdiği öbek adlandırmaları ile öbeklerin sistemli bir şekilde belirlenmesini sağlamaktadır. Ayrıca çalışma, genel dil bilgisi kitaplarında kullanılan öbek adlandırmalarını Evrensel Dil Bilgisi'ne göre yapılan adlandırmalar ile karşılaştırarak anlatması bakımından da önem taşımaktadır. Her dilin sözcük türleri ve öbek kategorileri tipolojik özelliklerine göre belirlenebildiğinden Gökdayı da hem sözcük türlerini biçim bilimsel (türetim ve çekim) olarak hem de işlevsel olarak Türkçede belirlenebileceğini söz dizimi ağaçlarını çizerken belirtmektedir. Bu yüzden çalışma, sözcüğün türü ve öbek kategori ölçütlerini göstermesi bakımından da bilhassa önemlidir. Çalışmada eksik kalan yönler de muhakkak bulunmaktadır. Söz dizimi ağaçlarında zaman biçim birimleri veya ek eylem için bir işlevsel baş önerilmemesi eylem ve çekimin tek bir kategori gibi algılanmasına neden olmaktadır. Hâlbuki işlevsel baş olan zaman biçim birimi ve sözlüksel baş olan eylem iki farklı kategoridir. Zaman biçim birimi, tümleş olan eylemin başıyken öbeğin kategorisi yardımcı unsur olan eylem olmamalıdır. Bu eksikliğe rağmen kitap, Türkçede öbek konusunu derli toplu ele alması ve yeni bir bakış açısı ile sunması bakımından bir "başvuru kitabı" niteliği taşımaktadır.